

FÖLDI ÉS CSOKONAI VERSELMÉLETE

I.

1951. április 6-án volt annak 150 éve, hogy Földi János nyugodni tért a hadházi temető akácai alá, és 1955. december 21-én lesz születésének 200 éves évfordulója. A véletlen játéka az, de mégis nagyon szép, hogy a mesternek és tanítváynak — Csokonainak — egy évben lesz az évfordulója. Halálának évfordulója csendben múlt el, de az idén már születése kétszázadik évébe léptünk, és ideje, hogy az eddignél több figyelmet fordítsunk felé.

Nevét ma már legfőllebb abból ismerik, hogy a felvilágosodás legnagyobb magyar költője: Csokonai Vitéz Mihály még Földi tanítványának vallotta magát. Az »Anakreont dalok« bevezetésében írja:

»Ifjúi tehetségemnek, s addig szerzett olvasásomnak az iskolai korlátok közül való kivezérélséért, a régi jó izlésnek az újabbakkal való egybeköttetéséért tek. Kazinczy Ferencz úrnak és néhai tudós Földi János úrnak tartozom«. Ezeket a dalokat Földinek is ajánlja, halálakor pedig egy gyönyörű ódában siratja el mesterét:

*Megkönnyezetlen kell hamuhodni hát
Ákászod alján, Földi! tenéked is?
Oh néked is, kit dúlt hazáért
Sustorogó tüzed onta egybe!*

*Lesz még az a kor, mellybe felettem is
Egy hív magyarnak lantja zokogni fog,
S ezt mondja népünk: Oh miért nem
Éltek ez emberi századunkban?!*

Földi János életével és munkásságával nagyon kevesen foglalkoztak. Verstanti munkákban ugyan föl-fölbukkan a neve, de az egész munkásságát összefoglalóan még senki sem próbálta felmérni. 1910 óta pedig a nevével is alig találkozunk, eltekintve egy-két alkalom-szerű megemlékezéstől. Behatóbban csak Mixich Lajos foglalkozott vele, aki 1910-ben kiadta költeményeit¹ is. Földi nem annyira költő volt, hanem inkább tudós. Kissé igazságtalan vele szemben Révai Miklós, de nagyjából mégis elfogadható az, amit róla mond:² Dominum Földi praeclare quidem de praestantia versus Hungarici disputare, sed in eo exprimendo infelicem esse, ad eum fere modum, quo olim Quintilianus eximia condiscendae eloquentiae praecepta aliis tradidit, ipse in declamationibus suis jejunos ac steriles fuit; «

Igaz ugyan, hogy Révainak ez a véleménye csak közvetett úton maradt ránk, Horváthnak egy 1788. február 10-éről kelt levelében, melyet Kovács Ferenchez írott, hitelességében azonban mégsem kételkedhetünk.

A *Tübingai Pályaműben* Kazinczy is hivatkozik Földire és az *Enyim Juliska* című versét a németen kívül még görög, latin, francia, olasz és szláv fordításban idézi a magyar nyelv tömör költőiségének döntő bizonyítékául, és megjegyzi: »Az itt adott dal gyönyörűen van gondolva, s hangja tökélyesen illő tárgyához, a szökellő lábakat (uu —) is nagy szerencsével választá.«³ Különben az volt a véleménye, hogy: »Földi izlése nem volt

¹ Régi Magyar Könyvtár. 25. sz.

² Földi úr bizony kiválóan fejtegeti a magyar vers jelességét majdnem oly módon, ahogy egykor Quintilianus az ékesszólás elsajátítására kitűnő útbaigazítást adott másoknak, ő maga (azonban) saját szónoklataiban száraz és üres volt.

³ R. M. K. 37. sz. 107–108. l.

megtisztulva, s költeményei gyakran, mint prózája, csaknem mindig hihetetlen mértékben rögzösök.⁴

Nagyjából megegyezik ezzel Négyessy László véleménye is: »A formát ritka könnyűséggel kezeli, de úgyszólván csak formákat ír, nem költeményeket, technikai kísérletező, ki az alakcsín iránti érzék fejlesztésére hatott.«

Négyessy László megállapítása túl szigorú, és nem is mindenben tudjuk elfogadni, mert vannak Földinek egészen magas lírai telítettségű költeményei is (*Eryim Juliska, Juliska, Egy téli vig napra, Az én sirhalmom*). Az *Eryim Juliskáról* — mint láttuk — Kazinczy is nagy elismeréssel beszél. Négyessy László nem veszi figyelembe azt a jelentőségét, amelyet Ember Ernő így állapít meg helyesen: »Legnagyobb érdeme kétségkívül ösztönző hatásában van, mellyel a debreceni írókat és tudósokat a magáénál nagyobb eredmények elérésére buzdította.«⁵

II

Földi, ha nem is volt nagy költő, de nagy tudós volt. Ezt bizonyítja a természettudomány terén elért eredményein kívül az az eddig még kiadatlan verstana is, melynek kézirata az Országos Széchényi Könyvtárban van és melyet itt kívánunk ismertetni. A verstan nem külön munkája Földinek, hanem csak a »*Hadi és Más Nevezetes Történetek*« szerkesztői — Görög Demeter és Kerekes Sámuel — 1789-ben meghirdetett pályázatára írott »*Nyelvkönyvé*«-nek a második része: a 121—185. lapig, 50 §.-ban.

1789. július 3-án, amikor megindul a *Hadi Tudósítások* c. lap, a szerkesztők az olvasóközönségnek ígérnek valamit. Az ígéretet szeptember 25-én teljesítik is, és ez az ígéret egy pályátétel, mely így szól:

»Kérvén, sőt unszolván minden érdemes hazafiakat, akiknek mind idejek, mind ahhoz megkívántató készületek vagyon, ne tiltsák fáradságukat, melyet, meg kell vallani, egy jó magyar nyelvtanító könyv hazai nyelvünkön való kidolgozása kíván.«

Görög Demeter és Kerekes Sámuel azonban nem hagyja ennyiben a dolgot, hanem személyes levelezést is indítanak a grammatika elkészítésének érdekében. Ezt bizonyítja az a levél, melyet Benedek Mihályhoz írtak 1793. április 5-én. A levél a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában található (R. 585/25. jelzet alatt); szövege így hangzik:

»Nemcsak minékünk, hanem az egész hazánk nagy meglepődésére fog lenni, ha a tiszteletes urak magok fognak egy Magyar Grammatikát készíteni. Arra nézve nemcsak örömmel fogadjuk a szíves ajánlatát tiszteletes úrnak, hanem kérjük is barátságosan, tessen a már készen lévő részét azon grammatikának mennél hamarabb hozzánk felküldeni, bécsi kereskedő által, ki beszkokott innen a debreceni vásárookra járni.«

A pályázat díja: 20 arany, melyet azonban Nunkovics György címzetes püspök s pécsi nagyprépost 50 aranyra egészített ki. A pályázat titkos, és határideje 1790. július 13, melyet azonban később jóval meghosszabbítottak. A pályázat megkívánja, hogy a grammatikában részletesen legyen kidolgozva: az etymologia, a syntaxis, az orthographia és a prozodia.

Öt pályamunka készült el, és ezek megbírálására Görög és Kerekes: »elsőben is kolozsvári és a nagyenyedi főiskolákbéli tudós professzorokat«, valamint Domokos Lajos Debrecen főbíróját, Hunyadi Ferencz superintendenst, Szikszay György prédikátort és Benedek Mihály egyházkerületi aljegyzőt kérték fel. A bírák a: »*Grammatica est Philosophia verborum subtilis et acuta*« jeliségű pályamunkát találták a legjobbnak, és e pályamunka szerzőjének ítélték oda 26 aranyt, a többi 24-et pedig a négy pályázó között osztották széjjel egyenlő részben. A nyertes pályamű szerzője: Földi János volt. Grammatikáját azonban mégsem adták ki, hanem a debreceni pályabírák az öt grammatikából készítették el egyet, és ezt adták ki 1795-ben Bécsben.

Amikor 1857-ben a Nemzeti Múzeum megvásárolta Nagy Gábor kéziratgyűjteményét, akkor ezt a sűrűn teleírt füzetet a Múzeum akkori könyvtárára, Mátray Gábor így jegyezte be: »Földi János értekezése a magyar versírás, példabeszédek, és közmondásokról. Cod. autogr. Sec. XIX. A. 1801. E collect. Gabr. Nagy.« Könyvtári jelzete: Quart. Hung. 984. A pályamunka első része — a grammatikai rész — azonban csak 1909-ben került elő a marosvásárhelyi Teleki könyvtárból, melyet Gulyás Károly — a grammatika felfedezője — ki is adott 1912-ben a Régi Magyar Könyvtár XXVIII. kötetében. A grammatika verstani része azonban még mindig kiadatlan.

Pedig ez a verstan két szempontból is nagyon fontos.

⁴ R. M. K. 37. sz. 159. l.

⁵ Ember Ernő: *Földi János emlékezete*. Építünk. 1951—52. telén.

⁶ »A nyelvtan a szavak szubtilis és éles filozófiája.«

1 Pontosan tükrözi azt a fejlődést, amelyet Földi megtett az 1787-ben megjelent cikke⁷ óta és

2. megtaláljuk benne Csokonai *A magyar verscsinálásról közönségesen* c. munkájának a forrását.

Először magát a verstant ismertetjük röviden, majd pedig kimutatjuk egyezéseit Csokonai verstanával.

A verstan négy nagy részből
a 11

I. A hangmértékes versekről.

II. A végezetes versekről.

III. A kétszeres versekről.

IV. A verstudománynak elosztása, és ehhez járul még egy »Toldalék«.

Végül »Magyar példabeszédek és közmondások« címen 1773 ritmus-példát közöl a következő csoportosításban:

1. végezetes versekben.

2. hangmértékes versekben.

Itt a részletfelosztása a következő:

1. rövid és hosszú lábakból való versek,

2. perge versek,

3. doboló versek,

4. elegyes versek,

5. perge szökő és szökő perge versek

(— 0 0 — és 0 — — 0),

6. hosszú tagú versek, az utolsó lapokon pedig »A Nyelvkönyvben előforduló nevezeteknek kitételei« vannak megmagyarázva.

A hangmértékes versekről szóló fejezet első szakaszában a hangok mértékjeiről, aztán bizonyos »különös regulákról« és a »Versírói szabadságról« beszél Földi. A hangmértékes versek ismertetése előtt azonban magát a versírást fogalmát definiálja: »A versírást olly mesterség, melly a szorossan lekötött beszéd csinálásának módját tanítja.«

A jegyzésben így folytatja: »Ez a szó *Poesis* nem egy értelemben vétetik. Amelly értelemben itten mi vesszük, nem meghatározás, (Definitio) hanem tsak leírás, (Descriptio) és nem adja elő a versnek belső valóságát, annak tulajdon természetét és tárgya szerént; hanem tsak a versnek formáját, és külső öltözetét, vagy is a versnek tsupa kéziművét, (Mechanismus) hogy miként léssen a folyó beszédből lekötött beszéd, avagy vers. T. i. hasonlíthatom a versírókat a méhekhöz. Ezeknek munkájokra kettő kívántatik: a mesterséges léptinálás, és a mesterséges lépnek édes mézzel beöntése. Szinteugy a versírónak szükségesek a jó versformák vagy módok, és az érzékeny oktató s gyönyörködtető beszédeknek azokba foglalások. Amaz első tsak hozzájáruló dolog (Accidens) a vershez: ez utolsóban vagyon annak természet, lelke és valósága. Amaz elsőben, t. i. külső öltözetében s ékességében, a versnek, különkülönb nemzeteknél több vagy kevesebb különbség vagyon: ez utolsó egy minden nemzet-ségeknél. Amaz tudniillik a verseknek ezen mechanikai reguláiknak egybefoglalása, melly a versnek külső alkotását, a szótagok hosszú és rövid voltát, és az abból származó hangmérséklésnek különb különb tulajdonságait s elnevezéseit illeti, mondatik tulajdonképpen *Prosodiának*, melly egy részét teszi e Nyelvkönyvnek, és ezt nevezük mi is itten *Versírásnak*, vagy *Versmivnek*. A *Poesist* az utolsó értelem szerént, avagy a maga igaz természetében s valóságában nem eléggé fejezi ki magyarul még a *Versszerzés*, *Verstudomány*, vagy *Versmesterség* is; annyi-val kevésbbé pedig a *költés*, *költemény*, *költeményesség*. Ezt ma a maga tellyességében különös tudomány formában szokták előadni, melly *Aesthetikának* nevezetik.«

Már itt az első részben szemünkbe tűnik a Csokonai megállapításával való egyezés: »A verscsinálás nem poesis; mert ez a gondolatoknak, a képzelődésnek, a tűznek természetében, és mind ezeknek fölöltöztetésében áll: a verscsinálás pedig csak a szózatok hangjának bizonyos regulákra vételére s külső elrakására ügyel, hogy azok harmoniával szálljanak az ember fülébe. A honnan lehet valaki jó poéta, ha mindjárt verset nem ír is; és ellenben jó verseket írhat valaki, de azért nem poéta. Legjobb ha a kettő együtt van.«⁸

⁷ »A magyar versekről«. Magyar Musa, 1787. április 11. és 18.

⁸ *Összes Művei*. Genius kiadás, II./2. 517. l. 1. §.

A második szakaszban szól a verslábakról és a harmadik szakaszban a »Versekről.«⁶ Ebben a szakaszban felsorolja a különböző verslábakat, melyeket azonban ő nem az idegen nevéükön használ, hanem mindegyiknek magyar nevet ad. Felosztása a következő :

1. szökö (jambus) versekről,
2. perge (trocheus) versekről,
3. a rövid és hosszú lábakból való versek,
4. a görgő (dactylus) versekről,
5. doboló (anapaestus) versekről,
6. elegyes lábú versek,
7. némely ellenkező összetett lábakból költ versek.

A harmadik szakaszban beszél még a »Szómetszésről.« Ebben a fejezetben írja meg a hangmértékes verselés történetét is, és egyuttal összeállítja az 1702-ig írott magyar hangmértékes versek jegyzékét. Mindössze 14-et ismer. Mixich Lajos szerint ennek a fejezetnek : »Legbecesebb része az, melyben a H betűt védi.«

Földi elismeri a költői szabadságot, azonban : »semmi szabadság a szó és a hasonló következes rontására szabad ne legyen.«

Verstanának szinte majdnem minden szakaszában megmutatkozik nemzeti büszkesége. Már a hangmértékes versekről szóló rész elején külön kiemeli, hogy sokkal nagyobb dicséret illeti meg a magyart, mint a többi európai nemzetet, mert mi hamarabb kezdtük követni a görög és római verselést, mint az angolok, németek vagy más európai nemzetek, és e tekintetben Szilveszter Jánost Shakespeare-nek és Miltonnak fölébe helyezi.

Végül egy olyan ortográfiai szabályt javasol, amelyet már Misztótfalusi Kis Miklós is próbált megvalósítani, azt t. i., hogy az idegen szavakat is magyar kiejtés szerint írjuk, mondván, hogy : »A magyar szájából az idegen szó is magyarul hangzik.«

A végezetes verseket így definiálja : »A végezetes vers, avagy a Ritmus az mellyben a szótagoknak bizonyos számok és bizonyos számú rendeknek egyező végezetek tési a versnek külső formáját.«

Verstanának talán ez a legfontosabb része, mert itt találjuk meg Csokonai rím-elméletének a forrását. Földi 15, Csokonai pedig 14 pontban foglalja össze rím-elméletét. Már itt hangsúlyoznunk kell, hogy nem Csokonai az, aki : »A rímre (tisza vagy szabatos) vonatkozó bizonyos hagyományos szabályokat már jól összefoglalt«, hanem Földi János.

Radó Antal *A magyar rím* c. munkájában éppen csak megemlíti Földinek a nevét, pedig Földi nélkül bajosan kaptuk volna Csokonai rím-elméletét. Radó csak annyit mond, hogy a rímelés tekintetében : »... jelentősebb haladást mutat ... a debreceni kör, s főleg ennek legnagyobb tehetsége Csokonai, kire nyilvánvalóan már igen ifjú korában hatással volt Földi János, s aki ennek a Magyar Musában megjelent verstani értekezését sokban követte is.«¹⁰

Módosítást kíván Radó véleménye, mert bár igaz az, hogy Csokonai fejlődésére és verstani nézeteire döntő hatással volt Földi cikke, de még többet tanult verstanából, amit pontról pontra be lehet bizonyítani. A kétszeres versekről már alapvetően megváltozott Földi véleménye első verstani értekezése óta. A németek mintájára »az apróbb dalokban és versekben« megengedi a mérték és rím egyesítését, ám ezzel nem a leoninust védi : »De meg kell jegyezni, hogy tsak az apróbb dalokban és énekekben, nem pedig a hatmértékű versekben (hexameter) annyival inkább nem azoknak a közepekben. ... Én sem akarom az illy verseket egygyáltalában. Nem! távol légyen az illy kortsosítás! De az apróbb dalokban és énekekben a szökö és perge versekkel a ritmusokat bátran egyeztetethjük.«

Tehát világosan a leoninus ellen foglal állást érett fővel, bár pályája első felében maga is írt ilyet. A IV. részben, ahol a verstudományok elosztásáról szól, két nagy műfajra tagolja a verstudományt : epikára és drámára, a lírát egyszerűen az epikához sorolja, csak a drámát érzi merőben különálló műfajnak a magyar színpeszt hősorában.

»A verstudomány avagy a poesis, melly igen szélesen kiterjed, ha magának a versírásnak személyére, vagy az ő dolgozásának módjára tekintünk, tsak két fő nemekre osztathatik. Azon nemét, mellyben egyedül maga a versíró a szöllő személy, már akár beszéljen, akár lefrjon, akár fessen, akár tanítson és büntessen, akár a maga telley érzését fejezze ki, nevezzük *épica* vagy *narrativa* poesisnek. Ahol pedig a költő más személyeket beszélget, és míveltet, anélkül, hogy a maga beszédét közibe elegyítse, ez mondatik *dramatica* poesisnek.«

Ebbe a két fő műfajba sorolja ő a többi műfajokat.

Tárgy szerint következő a felosztása :

1. a mesék és a poétai magános beszélgetés (fabulae narratio poetica),
2. pásztori poesis (rustica poesis),
3. a címző vers (epigramma, purgoma),

⁶ Horváth János : *Rendszeres magyar verstan*. Bp. 1951. 59.

¹⁰ Radó Antal : *A magyar rím*. Budapest, 1921. 96. l.

4. a feddő vers (satira, gunyoló, orcázó vers),
5. az erköltsi vagy oktató versek (didaktika, moralia),
6. az alagyák (elégia),
7. a lantos poesis, vagy himnuszok és dalok (poesis lirica),
8. a vitézi vers (epopea, heldengedicht).

A drámához sorolja a »poétai együttbeszélgetést« (colloquia lirica), mely alatt érti pl. Ovidius Metamorphosisát, melyhez hasonló — mondja Földi — a magyar irodalomban nincsen.

Az »Eő (sic!) személyek leveleik«-et (heroidum epistolae) a vígjátékot (comoedia), a szomorú játékot (tragoedia), és az operákat vagy énekes játékokat. Mindegyik műfajról részletesen beszél, és itt látjuk meg igazán, milyen jól ismerie Földi a régi magyar írókat, nemcsak a világirodalmat. A legmagasabb elismerés hangján beszél pl. Zrínyiről, ebben része lehet Ráday Gedeonnak is, aki Zrínyinek még »hibás« verselését is próbálta mentegeetni.

A vitézi vers művelői között (így nevezi Földi az eposzírókat): »mind méltóságra mind érdemre és ditsőségre legelsőbb Gróf Zrinyi Miklós, ki maga is derék Hadi Vitéz lévén, az ő Vitéz Nagy Atyját Horvát Országi Bán Gróf Zrinyi Miklóst, Sziget Várának Oltalmazóját valóban Nagyságos Vitézi versekkel énekelte, ama könyvében, mellyet nevez: Ádriai Tenger Sirenájának.

Ez igaz és valóságos Zriniás, egy valóban vitéz vers, ki, ha amint az ilyen nemű munkák hosszas rágódást és angliai reszelőt kívánnak: a maga ilyen nemű munkában kimutatott nagy alkalmatos volta, tüzzes és fellengős gondolatihoz képest, a később időknék kényesebb izlések szerént e munkát érlelte s jobbitotta volna: Mi egész nemzetünknek nagy ditsőségére, az idegeneknek nagy tsudájukra s irigységekre, előbb tiszteltünk volna Zriniben egy Homért, egy Virgilt; mint a mély gondolatu anglusok Miltonban, az elmés franczok Voltérben, és a kevély németek Klopstockban, és a mai nyomnak, s a következő maradékoknak is nem volna többé miben haladja meg Zrinit; hanem tsak miben kövesse és tsudálja. Virgilről tudjuk, hogy Éneissének szépítésébe s jobbitgatásába beléhol. Voltér Henriássát ifjuságától fogva vénységig tökéletesítette. Klopstock Messiása 42 esztendők alatt készült: fájdalmas és sajnálható dolog, a mi Hatalmos Iroánk ezen munkáját egy télen írta, és nagyságosan esküszik, hogy soha egy versén is jobbitást nem tett. Mégis ez tagadhatatlan hogy ekkoráig legelsőbb, legfőbb, legméltóságosabb, és legditsőségesebb Munka a Magyar Helikonon.

A drámán belül még három műfajt különböztet meg: a vígjátékot, a szomorú játékot és az énekes játékot.

A drámát így határozza meg: »A dráma (schauspiel) vagy nézőjáték egy fundámentomul felvett tselekedetnek, az abban részesült személyek által lett személyek folytatásának valóságos előállatása.«

A vígjátéknál megemlékezik többek között Bessenyei »Filozófus«-áról, a szomorújátéknál pedig Hunyadi és Agist említi a többi példa mellett. Ez a fejezet különösen: »Azért értékes, mivel önálló véleményt mond az egyes művekről, és így első rendszeres kis költészettörténetnek kell tartanunk a magyar irodalomban« — állapítja meg Mixich Lajos.

Verstanát végül egy gazdag példabeszéd és közmondásgyűjteménnyel fejezi be. Saját bevallása szerint ezt a gyűjteményt azért csatolta ehhez a verstanhoz, hogy a »Nevendék versíróknak bőv példákbul való okos gondoskodás (provisio) és vezérlő fonál« legyen.

Tudja, hogy nem új utakon jár már ezen a téren, és fel is sorolja azokat, akik már előtte példabeszédeket és közmondásokat gyűjtöttek. Említi Déczy Jánost (Joh. Decii Barovii Libellus Adagiorum Latino Ungaricorum Argentini), Beniczki Pétert (Magyar Példabeszédek Ritmusokban. 1670.), Kis Viczai Pétert (Selectiora Adagia Latino Hungarica Petri Kis Viczai Bartphae 1719), Meliboeust (Ungarischer Sprachmeister Prezburg. 1774), Pápai Páriz szótárát, Faludi Ferencet, Dugonic »Etelkák«-ját és Rájnis József »Kalauz«-át.

A verstannak ez a része azért is fontos, mert Földi nem német minták után tanulja meg pl. a trocheus, hanem a magyar közmondások és népdalok felől közelíti azt meg. Verstanában a jambusra és a trocheusra nem versekből idéz példákat, hanem szólás-mondásokból és közmondásokból.

Földi gyűjtéséből közlünk itt néhányat. *Kéllábú szökővers*: Ne hagyj magad; u — / u — / —. *Háromlábú*: Nem angyalok vagyunk; u — / u — / u — / u — / —. *Négylábú*: Ki nagyra hág, nagyot bukik; u — / u — / u — / u — / —. és végül *ötllábú* versre példa: Magát betsüli a' ki más betsüli.; u — / u — / u — / u — / u — / —.

Perge versekre példa:

Megbetsülhetetlen a' szabadság; — u | — u | — u | — u | — —

Bóldog a' ki senkinek se tartozik; — u | — u | — u | — u | — u | u

Kazinczy még jóval később is panaszködik, hogy ő kitűnően tud német jambust és trocheust írni, de magyart nem. Ugyanekkor Földi egészen könnyedén ír trocheusban.

Pl:

<i>Senkihez Juliska férjhez,</i>	— u — u — u — u
<i>Én kívülem nem mehet ;</i>	— u — — — u <u>u</u>
<i>Senkit ő azt mondja, míg él</i>	— u — — — u — —
<i>Én felettem nem szeret.</i>	— u — — — u <u>u</u>
<i>Mondja ám ; de egy leányt ha</i>	— u — u — u — u
<i>Hév szerelme így fakaszt,</i>	— u — u — u — —
<i>Szélre, vagy sebess Dunára,</i>	— u — u — u — u
<i>S téli hóra írjuk azt.</i>	— u — u — u — —

Szinte azt lehet mondani, hogy Földinek ez és még néhány trocheusban írott verse a metrum kezelése szempontjából vetekszik a legnagyobb magyar trocheusi költeménnyel, a »Csongor és Tündé«-vel.

<i>Minden országot bejártam,</i>	— u — — — u — u
<i>Minden messze tartományt,</i>	— — — u — u — —
<i>S aki álmaimban él,</i>	— u — u — u — —
<i>A dicsőt, az égi szépet</i>	— u — u — u — u
<i>Semmi földön nem találtam.</i>	— u — — — u — u
<i>Most mint elkapott levél,</i>	— — — u — u — —
<i>Kit süvöltve hord a szél,</i>	— u — u — u — —
<i>Nyugtalan vagyok magamban,</i>	— u — u — u — u
<i>Örömben bánatomban,</i>	u u — — — u — u
<i>S telkem vágy szárnyára két.</i>	— — — — — u — —

Ha verstani szempontból vetjük ezt össze Földinek »Egy téli vig napra« vagy a »Juliska« c. költeményeivel, akkor azt kell mondanunk, hogy Földi semmivel sem marad alább Vörösmartynál.

De könnyedén versel jambusokban is :

<i>Ne menj szelid galamb, ne menj elöttem ;</i>	u — u — u — u — u — <u>u</u>
<i>Nem háboritalak meg.</i>	— — u — u — <u>u</u>
<i>Az én szemem gyönyörködik te benned</i>	u — u — u — u — u — <u>u</u>
<i>Gyönyörködik szemedben.</i>	u — u — u — <u>u</u>

Kezdetben a fiatal Csokonai is ilyen tiszta trocheusokat vagy jambusokat ír, de hamarosan úgy érzi, hogy megunja az ember, ha »mindig csiklandozzák«, és rájön arra, hogy jó, ha ezeket a trocheusokat vagy jambusokat egy-két spondeussal váltja fel. Földi a legnehezebb formáknak is fölényes ura. Egész verset ír pl. ionicus a minoreban, s lefordítja Horatius »Nebuleját«, amelyből ezt a formát veszi :

<i>Te vagy immár bizodalمام ! Te reményem !</i>	u u — — u u — — u u — —
<i>Te maradj tárgya szerelmemnek örökre</i>	u u — — u u — — u u — —
<i>Juli kintsem ! Juli szépem ! Juli dízsem ! Juli fényem !</i>	u u — — u u — — u u — — u u — —

A verstan értékét növeli az is, hogy ebből a korból nem sok ilyen rendszeres verstan maradt ránk ; csak 1819-ben jelent meg Somogyi Gedeon : »Értekezés a magyar verselés módjáról, és fordításokról« c. munkája, mely azonban közel sem jár Földi verstanához.

III.

Említettük már, hogy a verstan egyik nagy értéke az, hogy benne találjuk meg Csokonai »A magyar verscsinálásról közönségesen« c. munkájának a forrását. A két verstan összehasonlítására maga Csokonai adja meg az alapot, aki az 1. §. 2. jegyzékében ezt írja : »Én a Földi

hasonlatát még jobban szeretem», és elmondja azt a szép hasonlatot, amelyet Földi verstanának első lapján találunk a lépésmézőről.

Világos tehát, hogy Csokonai olvasta Földi verstanát és jól ismerte azt. Kérdés, mi az amit ő ebből elfogadott és átvett verstani értekezésében? Azt eddig is tudtuk, hogy sokat tanult mesterétől, Földitől. Ezt azonban csak általánosságban tudtuk, de most részletesen szeretnénk kimutatni. Nem érdekeltek a kérdés: egyik legnagyobb költőnk értékes munkájának forrásáról van szó, arról a munkájáról, amelynek alapvető a jelentősége Csokonai költői gyakorlatának megértése szempontjából.

Közös a két mű felosztása:

Földi szerint: »A lekötött beszéd csinálásának módja vagy versírásnak költő formája, ma a magyaroknál háromféle, úgymint

1. lekötöttet a beszéd hangmértékek által (quantitás) és lesz *hangmértékes* vers, a régi görög és római mód szerint.

2. Lekötöttet a rendeknek egyenlő végezeiteik által, és lesz *végezetes* vers, avagy ritmusok mai nemzetek szerint.

3. Lekötöttet mind ezen előadott két módok által és lesz *kétszeres* vers, a németek szerint.¹¹

Csokonai felosztása tökéletesen megegyezik a Földiével: »... a versszerzésnek három neme szerint, három következendő részben adjuk elő a *sarkalatos*, *mértékes*, és a *kétszeres* verseknek állapotját és mesterségét a szerint amint a magyar poesist külsőképpen mindenikkel felékesíthetni.¹²

Földi történelmi sorrendjét tehát Csokonai megbontja, először a mi nemzeti versalakunkról beszél; — csak ezt írta meg.

Dolgozatunk elején idéztük Földi verstanából azt a részt, ahol az igazi költőket a méhekehez hasonlítja. Ugyanezt a példát Csokonai is említi értekezése 1. §.-ának 2. jegyzésében: »Én a Földi hasonlatát még jobban szeretem. Ugyanis csudálatos mesterséggel van rakva a méhek lépe, mely bámulást okoz, de sem nem édes, sem nem táplál. A színméz ellenben, ha a hatszögű lyukaknak regulába nincs is öntve, mely kívánatos! mit ítéljünk hát a lépés mézről, mely a szép rendet az édes izzel együtt ajánlja? ezt a példát nem szükséges szabogatni. — A poéta hát csak poéta vers nélkül is; de akire születésekor Melpomene mosolygó szemekkel nem tekintett, akármely szép verseket írjon is, a Minerva truccára, de azért nem lesz poéta, hanem csak versjártó. Ezek azok, kiktől már alig fér az ember a Parnasszuson.¹³

Igaz, hogy Csokonai verstanából csak »A sarkalatos versekről« szóló rész maradt ránk, a másik két résznek pedig vagy elveszett a kézírata, — vagy ami valószínűbb — el sem készült. De így is éppen arra vállalkozott Csokonai, ami legkevésbé volt tisztázva az ő korában: a magyar verselés törvényeinek a megállapítására. Annyit bizonyosra vehetünk, hogy abban a másik két részben is sokat vehetett át Földitől, ha esetleg megírta.

Amit Csokonai a sarkalatos versek tárgyalása előtt mond, az tökéletesen megegyezik Földinek az 1787-es Magyar Musában¹⁴ megjelent verstani értekezésével.

Természetesen az egybevetés során sohasem fogalmazásbeli azonosságot találunk, hanem *tartalmi azonosságot*.

»A *végezetes* vers, avagy a ritmus az — mondja Földi — melyben a szótagoknak bizonyos számok és bizonyos számú rendeknek egyező végezetek teszi a versnek külső formáját.¹⁵

Ugyanez a *lényege* Csokonai definitiójának is; még nem ismer a szabályos szótagszámon kívül egyéb ritmuselemet, csak a rímet írja le szabatosabban, mint Földi: »Sarkalatnak vagy cadentiának nevezzük azt, mikor valamely sornak egy vagy két utolsó syllabája éppen azokból a betűkből áll, amelyekből állott a másik soré.¹⁶

Földi is, és Csokonai is megkülönböztetnek egy szótagból vagy több szótagból álló rímet.

»A ritmusokban a végzetek avagy sarkok vagy *egy tagú* szókból állók — írja Földi — mint: *kints, nints*, vagy a több tagú szókban (polysyllab) esnek, több vagy kevesebb egyezéssel, úgymint:

1. Egy szótagban, tsak a magánhangzótól számlálva, mint: *ifjúság, virág*.

2. A mássalhangzótól számlálva, mint: *jóság, vidámság*.

3. Két szótagokban, a magánhangzótól számlálva, mint: *ifjúsága, virága*.

4. A mássalhangzótól számlálva, mint: *jóságod, vidámságod*.

5. Három szótagokban a magánhangzótól számlálva, mint: *ifjúságának, virágának*.

¹¹ II. §.

¹² Cs. V. M. Összes Művei. Genius kiadás. II/2. 520. l.

¹³ II/2. 517—18. l.

¹⁴ Magyar Musa. 1787. ápr. 11. és 18.

¹⁵ XXVII. §.

¹⁶ II/12. 528. l. 10. §.

6. A mássalhangzótól számlálva, mint: vidámságának, jóságának, engedelme, segedelme. Ezeknél fellyebb ritkán mégyen az egyezés és ha mégyen: kikeresett és erőszakos.¹⁷ Látni való, hogy Földi azért tartja itt másodrendűnek a mássalhangzótól számlált rímet, mert az nem ad egyebet pusztá ragrímnél, amit pedig kerülni igyekeztek.

Csokonai felfogása ettől csupán annyiban tér el, hogy ő csak egy vagy két szótagból álló rímet enged meg, míg Földi hármat is.

Csokonai fogalmazásában: »... a sarkalat (cadentia) vagy egy tagú, mikor tudni-illik csak az utolsó syllabának betűi egyeznek meg, p. o. hold (cadentia) zsold, tatár(cad) jár; vagy két tagúak, mikor t. i. két vagy több sornak mind a két végző syllabáiban ugyanazon betűk vagynak, p. o. tatár (cadentia) határ, csuda (cad) hazuda stb.«¹⁸

Nagyon fontos megállapítása Földinek — amit kétségkívül tőle tanul meg Csokonai — hogy megkülönböztet *asszonyi* és *férfiúi* rímet.

»Midőn csak egy szótagban vagyon az megegyezés... ezt nevezik *férfiúi* ritmusnak. Midőn két szótagban vagyon a megegyezés... ezt nevezik *asszonyi* ritmusnak.«¹⁹

Ugyanezt mondja Csokonai a 7. §-ban: »Minek előtte a különbözőlőnb féle soroknak összerakását és ezekből származott gyönyörű változást előadnánk: illendő lesz előbb a vers sorainak bizonyos természeti különbségéről valamit szólni t. i. egyik sor lassú lábon, másik pedig futó lábon végződik. Amannak néminemű kedveltető csendessége vagyon, és halkkal záródik bé; e pedig fürgébb és elevebb, s mintegy görögve siet le a maga nyugvó pontjára; sokan amazt *asszonyi*, ezt *férfiúi* sornak nevezik, mivelhogy amaz, kivált a sarkalatokra nézve, több piperét kíván, lágyabb is, kellemetesebb is; ez pedig kedves a maga együgyűségéért, és keményebb lévén, erőt ad a verselésnek. Én pedig az asszonyi és férfiúi nevezet alatt, amazt lejtinek,²⁰ ezt pedig bukónak fogom hívni, melly két szótag, a maga syllabáinak mennyiségével, a sornak utolsó lábát, jelentésével pedig a dolognak természetét is kifejezi.«²¹

Az asszonyi ritmusnál Földi megjegyzi, hogy: »az első szótagnak mindenkor hosszúnak kell lenni, a másodíknak rövidnek«²², tehát az asszonyi ritmus csak trocheus lehet. Gyönyörű példát ad Csokonai az asszonyi és férfiúi rímre a »Tartózkodó kérelem« című versében.

Nő-rímek: szerelemnek — sebemnek; ragyogása — harmatozása; szókkal — csókkal. Hím-rímek: bánt — tulipánt; tűz — elűz; kért — válaszodért.

Az asszonyi és férfiúi ritmus »feltalálása« egyébként nem Földi érdeme, de még csak nem is Ráday Gedeoné, hanem a németeké. Földi sem Rádayra hivatkozik, hanem a németekre, és verstanában ezt többször hangsúlyozza is.

Igaz, nálunk Ráday hamarabb használja a hím és nő rímeteket, mint Földi, de Csokonai mégsem tőle tanulja meg, hanem Földitől. Ráday nem az *asszonyi* és *férfiúi* kifejezéseket használja, mint Földi, hanem *hím* és *nő* rímet mond. Csokonainál előfordul mind a két elnevezés még egy mondaton belül is. Dayka verseiről írott bírálatában pl.: »... az *asszonyi* ritmusai ugyan jól mennek, de a *hímeket* sem a német nyelv természetéhez nem alkalmaztatja, sem a magyaréhoz.«²³ Ugyanebben a bírálatában néhány sorral lentebb megint ír »asszonyi cadentiát is, és hím cadentiát« is. Ez azt bizonyítja, hogy Csokonai ismerte a Ráday és a Földi elnevezését is, de használatát mesterétől — Földitől — sajátította el, nem Rádaytól. Bizonyára hatott rá, hogy Földinek meglehetősen rossz, sőt: elítélő véleménye volt Rádayról; Kazinczyknak írja az egyik levelében: »Én ugyan ezt tenéked csak sugva mondom és tartsd magadban, hogy én soha egy versét sem szerettem az öreg Rádaynak és többet nyert volna poézisünk, ha ő nem irt volna, mint, hogy irt, mert tovább kell poétai reguláinknak megállítással küszködni. Hogy pedig követőket talált, tudáalom is, sajnálom is.«

Lényeges szempont a két verstan egybevetésénél az is, hogy a *verssorok megszakítására* vonatkozó nézetük is teljesen megegyezik. A magyar versben a megszakítás voltaképp: az *ütem*. Rendkívül tanulságos, hogy még Csokonai is, — aki mestere a legváltozatosabb és legnehezebb ütemű verseknek —, amit gyakorlatban remekül tud, elméletben csak nagyjából, hiányosan képes kifejtteni. De ismeretes, hogy Petőfi sem látott még ebben a problémában világosan, sőt a magyar vers összes kérdéseinek eldöntéséig ma sem jutottunk még el.

Csakhogy Csokonai a maga költői gyakorlatából több tapasztalatot szerzett, mint mestere, és már sokkal változatosabban tudta a sorokat »megszakítani«. Az alapot azonban lát-szik, hogy Földitől tanulta: »A tíz és annál több szótagos versrendek hosszúságuk miatt, bizonyos megszakítást, vagy nyugvó pontot és annál fogva elosztást kívánnak, és ez több-

¹⁷ XXIX. §.

¹⁸ II/2. 528. l.

¹⁹ XXIX. §.

²⁰ A mássalhangzótól számlálva, mint: vidámságának, jóságának, engedelme, segedelme.

²¹ Ez azt bizonyítja, hogy Csokonai ismerte a Ráday és a Földi elnevezését is, de használatát mesterétől — Földitől — sajátította el, nem Rádaytól. Bizonyára hatott rá, hogy Földinek meglehetősen rossz, sőt: elítélő véleménye volt Rádayról; Kazinczyknak írja az egyik levelében: »Én ugyan ezt tenéked csak sugva mondom és tartsd magadban, hogy én soha egy versét sem szerettem az öreg Rádaynak és többet nyert volna poézisünk, ha ő nem irt volna, mint, hogy irt, mert tovább kell poétai reguláinknak megállítással küszködni. Hogy pedig követőket talált, tudáalom is, sajnálom is.«

²² Lényeges szempont a két verstan egybevetésénél az is, hogy a verssorok megszakítására vonatkozó nézetük is teljesen megegyezik.

²³ II/2. 523. l. 7. §.

²⁴ XXIX. §. 2. c.

²⁵ H-G. II/2. 753. l.

nyire vagy középben, vagy a közepe előtt esik. Minthogy itten nem kívántatik, hogy valamely szó keresztül metszessék, mint a hangmértékes versekben, hanem tsak hogy a vers megszakasz-
tassék : ezért ezt amahez képest mondhatjuk : versmetszésnek.²⁴

Csokonai másképpen fogalmaz, de voltaképpen ő is ezt mondja: »A hosszabb sorokat a szépség, sőt maga a szükség megkívánja szakasztani. Ezt hozza magával a harmonia és a részeknek jobb összeillesztése, valamint nemcsak a muzsikában, hanem még a közbeszédben is . . . Ez a megszakasztás a rövidebb sorokban szép, a hosszabbakban pedig azon felül szüksé-
ges is. Csak régi apáinknak volt olyan jó szusszok, hogy 16 syllabát is kimondhattak egy huzam-
ban. Minket ebbe a részbe is gyengébbé tett a csinosodás.«²⁵

Különbség kettőjük sormegszakítása között az, hogy Földi csak a 10 szótagos sortól tartja szükségesnek a megszakítást, amíg Csokonai a 8 szótagos sornál is. További külön-
ség az, hogy Csokonai két csoportra osztja a sorokat, Földi pedig nem. Az első rendbe tartoz-
nak a 8, 9, 10 és 11 szótagúak, a másodikba pedig a 12, 13, 14 és 15 tagúak.

Miben egyeznek meg? Megegyeznek abban, hogy : »a tíz szótagokban ez a versmetszés
megeshetik középben is, mint a fellyebb adott példákban : *Könnyű egy férfit* satb, de megeshe-
tik németesen is a 4-ik, sőt a 6-ik szótagon is, mint a negyediken :

*Maradj tehát — — szerentse magadnak,
Nem örülök — — már tsalárd javadnak.*

Így Szent Énekeinkben többnyire a negyediken vagyon :

*Jer ditséjjük — — az Istennek Fiját
A Szép Szűznek — — áldott Szent Magzatját.* satb.²⁶

Ez volt Földi felosztása, és ez Csokonaié :

00000, 00000 vagy : 000000,0000.

Földi felosztása a 11 szótagú soroknál :

»A tizenegy szótagú a 6-ik szótagon, mint az adott példában :

»Messez elhárítja a bu fellegét, vissza hívja vígság satb.«

De a magyarban ez a vers néha két metszést is kíván, mint :

Ha tsak ugyan — — szárnyaidra — — szállassz már

Kebelünkben — — tartogatott — — szép madár satb.

Igy sok énekeinkben ; mint : Óh melly igen — — rövid volt lám — — ez világ

Télidőben — — minden állat — — kadvetlen satb.«

Teljesen megegyezik ezzel a Csokonaié a következő két esetben :

000000,00000 vagy 0000,0000,000

Csokonai azonban még másik két sormegszakítást is tud :

00000, 000000 és 000,000, 00000.

A tizenkét szótagú soroknál Földi csak a középben való megszakítást ismeri, azt amelyiket
Csokonai így szemléltet : 000000, 000000.

Földi erre ezt a példát említi :

*Valami jó és szép — — kell dolgozni érte,
Hasznunkat az Isten — — a munkához mérte.*

De megjegyzi : »Első verselőink erre nem olly szorossan vigyáztanak, mint Zrinyi
is ; de ma ennek elmulatása türehetetlen hiba.«²⁷

Csokonai még itt is ismer ezen kívül háromféle megszakítást : 0000000, 00000, aztán :
00000, 0000000, és végül : 0000, 0000, 0000.

A tizenhárom szótagos sornál Földi megint, csak egy megszakítást ismer, azt amelyik
a hetedik szótagra esik.²⁸

Pl. Másféle a természet — — majd minden emberben.

²⁴ XXXV. §.

²⁵ H-G. 11/2. 521. l. 6. §.

²⁶ XXXV. §.

²⁷ XXXV. §.

²⁸ XXXV. §.

Csokonai is említi ezt a megszakítást, de ezen kívül még tud háromfélét :

000000, 0000000
0000, 0000, 00000
00000, 00000, 000.

A *tizennégy* tagú sornál Földi csak a középen való megszakítást ismeri (pl : Kinyillik még kertemnek — — most elhervadt rósája),

Csokonai viszont ötféle megszakítást is ismer :

0000000, 0000000
00000000, 000000
000000, 0000, 0000
0000, 0000, 000000
00000, 00000, 0000.

A *tizenöttagú* sornál Földi csak a nyolcadikon való megszakítást ismeri : »Szinte mint a nyolcadfélébű szökő és perge versek, amint hogy ez a vers éppen amazoknak követései is a ritmusokban. Lásd példáját : Vizsontagságos szenvedni — — az ifjuság hatalmas . . . »²⁹

Csokonai itt is háromféle megszakítást ismer :

00000000, 0000000
0000, 0000, 0000000
0000, 0000, 0000, 000.

Látjuk tehát, hogy Földi Csokonaival nem versenyezhet ott, ahol az már öt költői gyakorlatban felülmulta. Pedig Csokonai még így sem fejezi ki azt a gazdag sormegszakítást, amit már költeményeiben elért. Nagyon szép példa erre : *Daphnis hajnalkor* c. verse. Ez nemcsak Csokonai költészetében, de az egész magyar költészetben az egyik legnehezebben ritmizálható vers. A ritmizálása azért olyan nehéz, mert a verset Csokonai nem magyar ritmusra írta. Mindenben elfogadható ritmizálását a versnek legújabbban Vargyas Lajos adta.²⁹ Vargyas írja, hogy : »Magunk csak akkor boldogultunk vele, mikor Tóth István : Ariák és dallok . . . c. régi kéziratoss gyűjteményében megismertük dallamát. Érdekes, hogy milyen mesteri ügyességgel követi a dallam hangjainak időtartamát : minden nyolcadra rövid szótag kerül, még ha ötöt kell is egymás után raknia s utána hosszút a negyedre. Vizsont aki csak megpróbálkozott vele, zenész, irodalmár, néprajzos, egyenként vagy csoportosan senki sem volt képes helyesen ritmizálni. S ha volna is ezután valaki, aki első olvasásra meg tudná tenni, az sem változtatna az általános tényen : hogy nem lehet magyar ritmus az, amit ilyen nehéz megérteni átlagos magyar ritmusérzékkel.«³⁰ Persze ilyen nehéz megszakítás van Csokonainál több is : föltehetően dallamból elvonva. (Pl. : Ott, hol a patakocska . . .)

Meg kell azonban jegyezni, hogy Földi fejtegetése világosabb, mint Csokonaié, mert mindegyik megszakításra mutat példát is, Csokonai pedig csak kis körökkel ábrázolja azt, ami benne már a szavaktól elszakítva is él, mint tiszta ritmus. A XXXV-ik §-hoz függesztett jegyzetben Földi még elmondja, hogy a nyugvópont nem azonos a sormetszettel, de ha a kettő egybeesik, az nagyon szép »kivált az ellentételekben.«

Az eddigi egybevetésekből is kiténik, milyen sok megállapítást vett át Földitől Csokonai. Sehöl sem olyan nyilvánvaló azonban ez, mint éppen a rím-elméleténél.

Földi verstana XXIX. §.-ának 6. pontjában olvassuk : »Három szotagnál ritkán megyen tovább az egyezés, és ha megy : kikeresett és erőszakos.«

Csokonainál a 10. § 14. pontjában ez így nyer megfogalmazást : »Még azt az egyet megemlítem, hogy valaki ne tartsa drágalatos szépségnek, ha ő három vagy még több tagú cadentiákat tud csinálni, p. o. akarom, vakarom ; tenyeres, kenyeres ; nyomorúság, szomorúság, stb. Nem ád ez a verselésnek semmi dísz, noha mikor önkényt jön, és sok jó közt, egykettő, akkor elcsuszhat, mint a bagarus garas : kivált affectálni benne, merő gyermekség, és az illetén igazán méla poétáknak a kezébe, izibe bábót adnak a Muzsák.«

Jellemző, hogy amíg a *tudós* Földi röviden, világosan fogalmazza meg a szabályt, addig a *költő* Csokonai rögtön képen beszél.

²⁹ Vargyas Lajos : *A magyar vers ritmusa*, Bp. 1952. 40. l.

³⁰ Uo. 41. l.

Földi XXX. §-ának 1. pontja megegyezik Csokonai X. §-ának. 1. pontjával. Földi azt mondja: »A sarkokban az egyezést csak a magánhangzóktól számlálni nálunk is illendőbb.«

Ugyanezt mondja Csokonai is: »... a sarkalatnak betűit csak a vocalis, vagy magánhangzó betűjétől kezdjük, nem pedig a mint syllabázni szoktunk, ...« A XXX. § 2. pontjában Földi kimondja, hogy: »Megkívántatik a jó ritmusra a magánhangzóknak egyezések, vagy egységek a jegyvonásokban, azoknak hosszú és rövid völtök szerént; mert anélkül egyezés nem lesz. P. o. rosszul illenek egybe: vág — szag; kért — kert, stb.«

Csokonai is ezt mondja a 10. § 3. pontjában, csak talán egy árnyalattal világosabban fogalmaz: »Nem elég, ha a vocalisok ugyan egyek mind a két sarkalatban, hanem a mellett az accentusban is meg kell egyezniök, p. o. barom, nem jó cadentia: három, mert itt az: á hosszú, amott pedig rövid. Így Istenek: nem jó lesz rá, hogy pihenék, vagy fekvének.«

Földinél a XXIX. § 7. pontja megint megegyezik Csokonainak a már előbb idézett 10. §. 14. pontjával: »Az 5-ik s hatodik egyezés ha mi még azoknál is több, valósággal gyermeki ritmus, többnyire erőszakos, a versnek semmi ékességére nints, sőt annak néminemű puhaságot, és lágyaságot okoz.« Itt egy kissé ismétlésbe esik Földi, mert ezt már a 6. pontban kifejtette.

A 8. pontban Földi egy igen fontos szabályt állapít meg: »Mind a férjfiúi, mind az asszonyi ritmusokban különös kedveltetések s ékességek a sarkoknak, ha azok vagy beszédnek külön részeibe esnek, vagy azon részében különb különb esetekben, mint: játék — láték, látom — barátom, ének — vének.« Földi itt azt a fontos szabályt fogalmazza meg, hogy akkor szépek a rímek, ha különböző beszédrészek rímelnek össze, pl.: főnévre — ige.

Ugyanezt mondja Csokonai a 9. pontban: »Gyönyörű változás esik a sarkalatos szókban, mikor azok különböző részei az orationak; mikor, felteszem, az egyik sarlakatos szó verbum, a másik nomen, vagy adverbium, stb. vagy legalább, ha mind a kettő nomen, vagy mind a kettő verbum különböző flexióban s hajtogatásban vagnak, p. o.

*Mi is termesszünk e hegyen (nomen)
Hogy nekünk is olyan legyen (verbum).«*

A következő szabálynál Csokonai megfogalmazása világosabb és fejlettebb is, mint Földié, de mindenesetre ez is Földitől van átvéve. Földi 9. pontja így szól: »Hogy egy felvett saroknak a társa mindenkor csak ugyan azon szónak valami darab része legyen, mely mint egy ekhói felelet formán jöjjön ki belőle, hitván gondoskodás és alatsónyság, mint: tenyere — nyere, ága — virága.« Ugyanez a lényege Csokonai 8. pontjának: »Disztelen egyformaság, és füleket s harmóniát sértő monotonia, mikor több versek egymás után ugyanazon, vagy legalább hasonló cadentiájuk.«

Csokonai ekkor már annyira igényes, hogy 4 egymást követő sorban az azonos véghangot is kifogásolja: »dühödtébe — vérebe, ellene — istene,« — pedig ilyesmi korábban nála is fordul elő s ma sem ritka.

Földi 11. pontja lényegében megegyezik Csokonai 7. pontjával.

»Türhetők, vagy szépek is a különb — különb értelemben vett ugyanazon szók egy sarokra, mint: követ (nuncius) — követ (sequitur) stb.« — írja Földi. Ugyanez Csokonainál: »Igen is bévesszük, és emberséggel szépnek is tartjuk az egy szóból álló cadentiát, ha az a szó más értelemben van véve, p. o.

*Már a kék égnek
Ragyogó lámpásai égnek.*

Már az ilyen szép, ha csak helyyel-közzel, és önként, erőltetés és affectálás nélkül esik meg, mint valami kellemes poétai pongyolaság ...«

Csokonai 10. pontja teljesen azonos Földi 12. pontjával. »A mely sarkok nem szinte azon betűkkel iratnak — mondja Földi — de kimondásokra nézve hangjok ugyan azok egy, elmehetnek, mint: kívánja — hánja, atyja — magzatja.«

Ugyanez a szabály Csokonainál: »Jóllehet azt mondottuk, hogy a sarkalatos szókban ugyanazon betűknek kell előfordulni: mindazonáltal egyáltalában a hangok kiejtésére vagy is a pronuntiatióra szoktunk vigyázni, nem pedig arra, amint a betűk írónak, p. o. mutatta — adta, ez jó, mert a: d, mikor kimondom, úgy hangzik mint a: t, hasonlóképpen jó: egy és eredj, fattya és siratja, stb.« Csokonai 4. pontja megint Földi 13. pontjának az átvétele, csak valamivel fejlettebb fokon. Földi azt mondja: »Az egyes mássalhangzó a kettőssel, csak a férjfiui ritmusokban türhető még ott is, ha gyakorta való, ... a szép verset megrutítja, mint: falat — alatt, szeretet — vítetett.«

Csokonai ezt nem engedi meg sem a férfiúi, sem az asszonyi ritmusokban: »... a consonansokra nézve is nem elég a sarkalathoz; mert nem szabad a simpla consonans mellé duplát tennem, p. o. valék, nem jó: hallék, mert amott egyes *l* van, itt pedig kettős.«

Igaz, hogy itt nem teljesen azonos dologról van szó, mert amiről Földi beszél (szóvégnél) az csak külső szépség, viszont amit Csokonai kifogásol az már lényeges hiba. Azonban mégsem hiábavaló ennek a feltevése, mert amint több helyen látni való: Csokonai nem tesz egyebet, mint a Földi szabályát világosabban fogalmazza meg, de a lényege mindkettőjük szabályának ugyanaz, és véleményünk szerint az alap itt is Földi.

A következő szabályt, melyet Földi egy pontban foglal össze, Csokonai két részre bontja, és két külön pontban tárgyalja, — ami nem éppen szerencsés.

Földi azt mondja a 15. pontban, hogy: »Akármelyik rendbeli egyezés; ha két különös versekben, vagy többen is vétetik egymás után igen dítstelen; hanem a végezeteket, és kivált azoknak utolsó szótagjaikat szüntelen tserélgetni és változtatgatni kell.«

Ugyanezt mondja el Csokonai a már egyszer idézett 8. pontban, és a most idézendő 6. pontban: »Nem vesszük be cadentiának, ha mind a két sornak sarkalata ugyanazon egy szó, p. o.

*Nagy félelem akkor léssen,
Mikor bíró székben léssen.*

*Akkoron Toldinak máj adatik, vala,
Bika rugaszkodik, kötél szakad vala.*

Ez egy se vers, ilyet az abc-hez értő tyúk is tud kárálni.«

Amit Csokonai itt joggal kifogásol, *kívétel*esen új szépség forrása is lehet. Gondoljunk például erre a népdalunkra:

*Nagyabonyban csak két torony látszik,
De Majlandban harminckettő látszik.
Inkább nézem az abonyi kettőt,
Mint Majlandban azt a harminckettőt.*

Vagy egy másik példa József Attila »A szegényember balladája« c. verséből:

— Szegényember, hogy adod a bölcsőt?
— Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?
Kirády vagyok, bírok nagy erővel,
Ha nem adod, elveszem erővel stb.

A következő szabály megint Földitől van átvéve némi módosítással. A XXXI. §-ban azt írja Földi, hogy: »A rendekben vagy sorokban egyenként a szótagok számoknak meghatározások külön-különféle. Mind azonáltal egy-egy rendre ritkán vesznek fel négy szótagnál kevesebbet, és ritkán 15-nél többet. Ezen számok között esik minden változtatások a rendeknek.«

Csokonai azt mondja a hosszú sorokról, hogy: »... már ma csak a közfüleket gyönyörködtetik: noha módjával ezek sem megvetendők, kivált ha az alább előadandó szépségekkel fűszerszámozzák unalmas voltukat«, érti ezeken a szépségeken az ütemekre való osztást. »Leginkább van dívatja a 15 tagúnak«, ez az alak két rendből van összetéve: Feltekintek / még én egyszer / a / csillagos / egekre / (Földi példája).

Az előbb bebizonyítottakból tehát látjuk, hogy nem tartható tovább fent az a megállapítás, hogy Csokonai rím-elmélete teljesen eredeti, és önálló felfogáson alapszik, mert majdnem mind a 14 esetben ki lehet mutatni a forrást. Csokonai érdeme csupán abban van, hogy — néhány esettől eltekintve — általában tömörebben és világosabban fogalmaz, mint Földi.

Közismert tény az, hogy Földi prozódiaja több pontban eltér Kazinczyék prozódiajától. Nem fogadja el Kazinczyék prozódiajának azt a részét sem, amely a »H-t nem tartja igazi mássalhangzónak, hanem csak hehezetnek. Kazinczyhoz frott leveleiben többször szó esik erről a kérdésről. 1789. november 17-én ezt írja: »A Te hexameteridet s dalodat, melyet hozzám küldöttél szeretem, s betsülöm. Egynehány poétai hibáit magad megvallod: tsak arra kérlek, hogy addig közönségesse ne tedd, míg az e félleket meg nem jobbitod. Osztán kérlek arra is szeretettel, tartsd meg a H. betűnek erejét! fertelmes azt elugrani, reá térnek már ma arra a kényesebb s meg nem átkodott izlésűek.«

1791 Rák Havának 18-ik napján pedig már egészen erélyes hangon ír Kazinczynek: »...tűrhetetlen előttem az a H.-ban való Heterodoxia, melyet követsz Rájnis után A' nap világot ah Hold. Ha itt tsak egyszer veszed, vagy azt az egyet is elidálod, rövid léssz a'.

tsoda Heterodoxia ez? Miért követsz barátom idegeneket majmoló, oknélkül majmoló, idegen tanítókat? Lássad, mely nyelvünk természetéből folyó, természetes könnyű, szép módját tsináltam én a' H.-nak Poesisemban. Állj arra ezután Barátom, hagyd el a nyelvünkön való erőszakot, az oknélkül majmolást, és *verseid tsufítását!*» És a levél végén szemére veti Kazinczynak: »De még az Orpheusodban is vizet töltél a Rájnis zörgő morgó malmára.« A vita évekig húzódik Kazinczyék és Földi között. 1793. augusztus 12-én megint Földi szólal fel, de ekkor már nem csak a H. betűnek »elidáltatása« miatt, hanem a megkettőztetése ellen is. »Ide való a H. betűnek tsavarása! Ezt hol elidáljátok, hol *kettőztetitek*; mely illetlen ez a versed: a XIX-ik Dalban: »A' nap sugárit a' hód, ezt úgy-e így kell olvasni?: *ah hód.* Melyik magyar mondja ezt így? Nosza Barátom! téj az igazságra, és tartsd meg a H-ról, hogy azt a magyarban sem elidálni nem kell, sem soha ez a nehéz hang kettőztetést fel nem vehet. Az elsőt már sokan megesmerték, még a másikat kevesen látták által. Mely szépekké teszi verseit Révai a h erejének első megadásával? Az utolsó az én Grammatikámban vagon a nyelv természetéről fontosán kidolgozva.«

Nemcsak Grammatikájában, de ebben a verstanában is hosszasan foglalkozik ezzel a kérdéssel. A VIII. §-ban határozottan megmondja, hogy: »A H. betű a magyarban nem pusztá lehellés, hanem valóságos különös mássalhangzó; de egyszersmind igen erőszakos mássalhangzó, ezért a versben is, mind a szó kezdetén, mind annak közepén mássalhangzó gyanánt kell venni, és annak erejét ki kell adni, mint: *harcz, hír, hatható, terhes, felhő, vajha, terhel, tsalhat.* Mikor pedig rekeszti a szót vagy szótagot, mivel a szó végén erőszakos hangzása miatt nem igen mondatik ki; ám légyen közmértékű, és néha el is enyészhessen, mint: *tereh, juh, tseh, keh, rüh.* : *Melly nagyon tseh.*» Messze vezetne az, ha most mind azt az öt érvet felsorakoztatnánk amelyekkel Földi állítását igazolja verstanában. Állításának lényege az eddigiekből is kitűnik.

A mi szempontunkból most az a fontos, hogy Csokonai is helytelennek tartotta Kazinczy — Dayka — Ráday lazább prozódiaját. Dajka úgy gondolta, hogy prozódiaja »nyelvünk természetéhez« van szabva, és Csokonai mégis azt írja Kazinczynak 1803. február 20-án Dayka verseiről: »De, ha már a H. betűnek *elhellését* kiállhatjuk is, eltűrjük-e a muta cum liquidánac ancepssé tételét? . . . mindég sajnálottam azoknak dolgokat, akik nyelvünket akarták a Deák (és csupán a Deák) prosodiára, s nem ezt a magunk nyelvének karakterére csavarni.«

Úgy gondoljuk, hogy nem tévedünk, ha Csokonainak ebben a nézetében is Földi hatását véljük fellelni.

Arra is rá kell még mutatnunk, hogy a verslábaknak sem Csokonai ad először magyar neveket, hanem már Földi.

Elnevezései:

1. hosszú láb = spondeus, — — próbált, hosszú
2. szőkő láb = jambus, u — vitéz, szőkő, rövidről hosszúra szökik fel
3. perge láb = trocheus, — u, kardot. Perge, hosszúról rövidre perdül
4. rövid láb = pyrrichius, uu visel
5. görgő láb = dactylus, — uu mennyei (Ezt hol *görgőnek*, hol *pörgőnek* hívja, mert nem talál olyan nevet, amelynek versmértéke: — uu); Arany Nemzeti versidomában »lengedi«
6. doboló láb = anapaestus, uu — adomány
7. szapora láb = tribrachys, uuu szeretet
8. chorijambus = pergeszőkő, — uu — : Pergeszőkő, mivel mind neve, mind a maga

e két lábakból vagon.

Az anapaestus Csokonai is doboló lábnak nevezi, ellenben a spondeust már nem hoszszúnak, hanem lassúnak, ami viszont korántsem olyan szerencsés elnevezés, mint az előbbi. Az egyes verslábak után Földi minta-sorokat is közöl, és utoljára szól: »az elegyeslábú és némely ellenkező összetett lábakból álló sorokról.« Összesen 92 féle verssort közöl.

Verstanának a »Magyar példabeszédek és közmondások« c. fejezetében »Skázon avagy sánta szőkő vers«-et is közöl. A skázon tulajdonképpen sánta jambus, illetve olyan jambusi sor, ahol az utolsó jambusi láb helyett látszólag trocheus van, s így a ritmus kizökken a sor végén az egyenletes folyásból. Leginkább azonban a jambusi trimeternek megfelelő trochaicus végződésű jambus szóktak skázonnak nevezni.

Prozódiai képlete: $\bar{u} - u - \bar{u} - u - \bar{u} - u$

Természetesen ritmikai szempontból nem trocheust találunk itt, hanem inkább szinkópát, összevont jambusi lábbal. Mivel azonban az egymás mellé kerülő két arzis bizonyos rikító színt ad ennek a formának, ezért a görögök gúnyversnek használták. Nálunk inkább csak a klasszikai irány hívei írtak skázont, így pl. Virág Benedek:

Skázon, szerettem Skázonom, kemény vágást,
Oh csak keményt tégy rajta: hasson el csontig.

Földiről nem tudjuk, hogy írt volna skáizont, de ismerni ismerte. Néhányat közlünk gyűjteményéből:

A jó szerentse anyja a kevésységnek.

A jó szerentse eltakarja a vétket.

Kristus koporsóját sem őrizték ingyen.

Melly sok darab kenyért kíván az esztendő.

Minden gaz emberrel ne vess barátságot.

Földi megjegyzi: »A Skáizon avagy Sánta Szőkő vers tsak a hatlábu versekben gyakoroltatik: de minthogy a három, négy s öt lábu versekben is sok illy példabeszédeink találkoztának: nem vétek vele, ha nem követésre, hanem tsak példabeszédeinknek öszveszedésekre, három, négy s öt lábu Sánta Szőkő Verseket helyheztetek ide.«

Földi hatására a skáizzonnal Csokonai is megpróbálkozott a »Purgomák«-ban. Az V. purgoma:

A vén Kopácsi esküszik, hogy ifjantan	u — u — u — u — u — — —
Nem jött fel a bor asztalára víz nélkül.	— — u — u — u — u — — —
Úgy van: de csaplár volt Kopácsi ifjantan	— — u — — — u — u — — —
S most már azért van módja tiszta bort inni.	u — — u — — — u — u — — —

Földi fejlett esztetikai érzékéről tanúskodik az a rész, ahol a szép versnél elengedhetetlenek tartja az egytagú és többtagú szavaknak a váltakozását. Nem szép az a vers — úgy mond — ha egy-egy sora vagy csupa egytagú, vagy csupa többtagú szavakból áll. Szépítik a verset az epitetonok, a trópusok, a figurák, valamint a betűkben, a szavakban, a szavak rendjében és a hangütésben a harmónia.

IV.

Azt már Haraszti Gyula is észrevette,³¹ hogy »Csokonai a verselésről szóló értekezésében Horváthnak és Földinek eszméit fejtegeti élvezhetőbb előadással«. Haraszti megállapítása azonban sokkal helyesebb lenne akkor, ha előbb említene Földit, és aztán Horváth Ádámot. Mellékesen jegyzem csak meg, hogy Haraszti ellentmondásba kerül önmagával, mert néhány mondattal előbb még azt írja, hogy: »Csokonai a rímelést Fazekas példájára igen tisztán kezelte.« Lehet, hogy Csokonai Fazekastól is tanult — ámbár ezt konkrétan nem tudjuk kimutatni — de Fazekas okvetlenül sokkal többet tanulhatott Csokonaitól. Különben is Földi elsőbbségét ezen a téren elvitatni nem lehet. Most látjuk csak valójában, mennyire igaza volt Toldynak abban, amit az emlékbeszédében mondott 1847-ben: »Bízvást állíthatjuk, hogy azon sok szépségnek, amiket Csokonai fejtett ki nyelvünkbe, és amik költői dikciónkra nézve elveszthetetlen örökségünk lettenek, nagyrészt Földi tanának, Földi példájának, Földi buzdításának köszönhetők.«³²

³¹ Haraszti Gyula: *A debreceni kör költészete*. »Figyelő». 1878.

³² Szépirodalmi Szemle. 1847. I. k.